

Степан ГЕЛЕЙ (Львів)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В ГАЛИЧИНІ У 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Після Першої світової війни та поразки національно-визвольних змагань Галичина разом з іншими українськими землями опинилася в складі Польщі. Польський уряд заходився полонізувати українське село, яке становило основу української нації, нейтралізувати українську інтелігенцію, позбавляти її можливості працювати серед народу. У складних політичних і соціально-економічних умовах треба було негайно відновити економічну основу краю – кооперативну організацію, що мала в Галичині чималі успіхи в передвоєнний період. В українській історіографії окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у працях І. Витановича¹, Ю. Павликовського², В. Нагірного³, І. Филиповича⁴, а в роки незалежності – у колективних працях з історії кооперативного руху⁵ та історії споживчої кооперації України⁶. Ми поставили собі за мету з'ясувати особливості відродження української споживчої кооперації в Галичині у післявоєнний період.

Умови відродження української кооперації в Галичині на початку 20-х років ХХ ст. були надзвичайно важкими. Шість років війни (1914–1920) перетворили край на руїну. Села були знищені, земля густо перерита стрілецькими ровами, зруйновані господарські знаряддя, винищена худоба, у багатьох околицях люди мешкали в землянках. З війни не повернулися тисячі батьків, братів, синів. Мало було родин, які б не відчували таких втрат. Руїну матеріальну доповнювала, як образно висловився І. Витанович, “руїна зраненої душі народу – руїна довговічних сподівань”, “від кого ж тоді було сподіватися, що допоможе відбудувати зруйнований край?” – запитував учений. “Від переможців годі було того ждати! Де було шукати сили, яка змогла б привернути зраненому народові духовну рівновагу?”⁷

¹ *Витанович І.* Як народжувався український кооперативний рух в Галичині: Реферат виголошений на кооперативному святі у Львові дня 4 жовтня 1936 р. // Кооперативна республіка. – Львів, 1936. – Ч. 11. – С. 318–324; Ч. 12. – С. 350–356; *Його ж.* Між двома війнами // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1943. – Ч. 23. – С. 6; *Його ж.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.

² *Павликовський Ю.* Галичина після війни 1914–1920 рр. // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 7–8. – С. 332.

³ *Нагірний В.* З моїх споминів. – Львів, 1935.

⁴ *Филипович І.* Відбудова нашої кооперації по війні // Кооперативна республіка. – 1936. – Ч. 9. – С. 252–260.

⁵ *Бабенко С., Галюк В., Гелей С.* та ін. Історія кооперативного руху. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 412 с.

⁶ *Аліман М., Бабенко С., Гелей С.* та ін. Історія споживчої кооперації України. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 384 с.

⁷ *Витанович І.* Між двома війнами... – С. 6.

Учасникам визвольних змагань, які поверталися з війни на руїни власних сіл і містечок – на руїни не тільки матеріальні, а й моральні, потрібен був історичний досвід. “Хто пам’ятає ті важкі роки руїни та як важко було гоїти рани переможе-ним, той не легковажатиме заслуг кооперації в минулому, ні ваги її в теперішній важкий воєнний час, – стверджував І. Витанович. – Не сміємо забувати і все треба нам нагадувати поставу тих, що в кооперації створили засоби самопорятунку. В підношених рештках вояцького однострою перемагають психіку, погоні “за декре-том”, одні з конечності, але, головно, з думкою “про вищі справи” – вони надають новий стиль громадській роботі, переймають у ній провід у краю – ці, як їх хтось влучно назвав, “реальні ідеалісти”, та поволі з’єднують собі й своїй праці пошану в своїх і подив у чужих”⁸.

У ті нелегкі часи нерідкісними були випадки, коли високоосвічені інтелігент-и з закордонною університетською освітою не вагалися йти працювати за прила-вок невеличкого кооперативного магазину або заступали посади дрібних службов-ців, а єдиною винагородою за їх важку працю була вдячність громадянства. Проте, виконуючи таку роботу, ентузіаста кооперації набували досвіду і з часом були готові до відповідальніших завдань.

Після того як 14 березня 1923 р. Рада амбасадорів окремим міжнародним актом визнала приєднання Галичини до Польської держави, розпочалася прискоро-рена полонізація адміністративного апарату та шкільництва. Спеціальний закон, авторство якого належить міністрові освіти, професорові Львівського університету Станіславу Грабському, передбачав ліквідацію української проблеми в межах Польщі протягом 25 років.

Важкі наслідки для українського населення Галичини мали закони про зе-мельну реформу й польську колонізацію аграрно перенаселеної Галичини, які було прийнято в 1920 і 1925 рр. Перед 1938 р. близько 800 тис. га галицької землі зайняли польські колоністи. Упродовж 20 років 200 тис. поляків оселилися в західноукраїнських селах і 100 тис. – у містах. Польський уряд не вжив жодних заходів для економічної відбудови краю, а, навпаки, посилив експлуатацію місце-вого населення. Безземельне та малоземельне селянство й далі мусило шукати собі кращої долі за океаном. Від 1919 до 1935 р. з Польщі, Румунії й Чехо-Словаччини емігрувало 172 000 українців, у тому числі 11 000 до США, 67 000 до Канади, 42 000 до Аргентини, 7 000 до Бразилії, 36 000 до Франції і 9 000 до інших країн⁹.

Населенню Галичини було нізвідки чекати допомоги. Доводилося самим від-будувувати руїну, шукати ефективних засобів, які повернули б віру народу у влас-ні сили. Під тиском світової громадськості уряд II Речі Посполитої змушений був піти на певні поступки українцям, насамперед, у господарській сфері. Наприкін-ці 1920 р. польська влада дозволила відновити діяльність товариства “Сільський господар” у Львові. Українські діячі вирішили використати це для відбудови наці-ональної кооперації загалом. Цьому сприяв і доволі демократичний кооперативний закон від 29 жовтня 1920 р., який передбачав вільне й відкрите членство в коопе-рації, нескладну процедуру реєстрації кооперативів тощо. У середині 1920-х рр.

⁸ *Витанович І.* Кооперативні працівники в минулому й сучасному // *Господарсько-кооперативний часопис.* – 1943. – Ч. 17. – 5 вересня. – С. 2.

⁹ Див.: *Бабенко С., Галюк В., Гелей С.* та ін. *Історія кооперативного руху...* – С. 296.

до різнопрофільних кооперативів було залучено понад половину всього українського населення регіону¹⁰.

Уже в перші місяці після ухвали кооперативного закону спостерігалася помітна активізація ідеологічно-організаційних пошуків серед теоретиків і засновників української кооперації. В основу кооперативної ідеології було покладено тезу про злиття кооперативного руху в одне ціле з національно-визвольною боротьбою українського народу заради здобуття державної незалежності. Теоретики вбачали в кооперації єдиний шлях до економічного і національного відродження, тому прагнули залучити до її системи якомога більше українських селян, обстоювали за кооперацією право господарської самодіяльності.

У 1925 р. завершилося організаційне оформлення системи українських кооперативних організацій, сформувалися чотири головні види української кооперації і, залежно від виду, склалася їхня різноступенева організаційна форма: господарсько-споживча кооперація прийняла триступеневу (сільські кооперативи, повітові й окружні союзи, “Центросоюз”), а міська споживча двоступеневу форму організації (міські споживчі кооперативи, “Народна торгівля”).

Після відновлення мережі галицької кооперації перед її діячами залишилася ще низка нерозв’язаних організаційних проблем. Зокрема, бракувало фахівців для роботи в спостережних радах чи в торгівельній справі. Невирішеними залишалися питання підпорядкування кооперативів змішаного типу, доцільності того, щоб повітові союзи кооперативів об’єднували лише господарсько- та молочарсько-споживчі кооперативи свого району чи загалом усі кредитні кооперативи, причому як міські, так і сільські й так звані зарібкові кооперативи. Потребувала налагодження агітаційна робота серед населення, яке не завжди охоче залучалося до кооперативних структур. Подолати організаційні проблеми намагалися повітові кооперативи, які з цією метою нерідко використовували “кооперативні анкети”. Від 1928 р. при повітових кооперативах почали широко утворюватися організаційно-інструкторські відділи.

Відбудовою української кооперативної мережі спершу займалася заснована в 1920 р. організаційна комісія, яку 4 січня 1921 р. перетворено в Крайовий комітет організації кооператив (ККОК). Його завданням було юридичне оформлення передвоєнних кооперативів, організація нових споживчих товариств та їх об’єднання в повітових і крайових союзах. Виконавчим органом розпочатої кампанії став Крайовий ревізійний союз¹¹. Поширеними були споживчі кооперативи, їхня розбудова відбувалася за триступеневою організаційною схемою: місцеві низові кооперативи по селах, або кооперативи I ступеня (об’єднували фізичних членів, діяли на підставі статуту, за яким, зокрема, передбачалося ведення ними торгівельно-споживчої діяльності, організація промислових відділів, будівництво й експлуатація малих підприємств, надання кредитів для відбудови та раціоналізації господарства, піднесення рівня агрокультури тощо; їх мали створювати на засадах самокупності); окружні або повітові союзи (ОСК і ПСК), або кооперативи II ступеня (мусили пропагувати ідеї кооперації, об’єднувати та координувати діяльність кооперативів) та верховне крайове об’єднання загальної закупно-збутової кооперації “Центросоюз”,

¹⁰ Див.: *Струк З.* Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.): автореф. дис. [...] канд. іст. наук. – Львів, 2001. – С. 6–7.

¹¹ Див.: *Сич М.* Українська кооперація в Галичині під час II світової війни. – Львів, 2000. – С. 23.

створене 1924 р. на базі передвоєнного Союзу господарсько-торговельних спілок. Контролював усю кооперативну діяльність Крайовий ревізійний союз.

У Львові 9–10 червня 1921 р. відбувся перший Крайовий з'їзд українських кооператорів, на якому були намічені основні напрями відбудови української кооперації, одночасно обрано нове керівництво на чолі з А. Гладшовським. Роком пізніше, після його смерті, цю посаду заступив Ю. Павликовський, який виконував свої функції аж до ліквідації української кооперації в 1944 р.¹²

Народився Ю. Павликовський у родині священика Володимира у с. Синькові Радеківського повіту. На шостому році життя став круглим сиротою, виховувався й виростав у с. Ясенів Брідського повіту. Десятилітнім хлопчиною Ю. Павликовський став свідком заснування товариства “Сільський господар” в Олеську (1898). Закінчив німецькомовну гімназію в Бродах. Вивчав право у Львівському університеті. Як стипендіат товариства “Сільський господар”, у 1914 р. закінчив Вищу школу хліборобської культури у Відні.

Ю. Павликовський був головним організатором праці у товаристві “Сільський господар” (1918–1923), членом Української національно-демократичної партії, одним із засновників Українського національно-демократичного об'єднання (1925), членом Головного відділу товариства “Просвіта” у Львові. Саме ці інституції підтримали кандидатуру 34-річного Ю. Павликовського на посаду голови Ради відновленої кооперації¹³.

У 1922 р. перестав діяти ККОК, а всі його функції перейшли до Крайового ревізійного союзу, який 12 грудня того ж року отримав від кооперативної ради у Варшаві право ревізії на необмеженій території¹⁴.

Необхідність зміцнити внутрішнє громадське життя та економічна доцільність підказували й основний тип універсальних споживчо-господарських кооперативів з різними відділами: заготівлі й збуту, збереження та позик, переробки сільсько-господарських продуктів, виробництва будівельних матеріалів, організації культури побуту тощо. Такий метод кооперативної організації на місцях пояснювався бажанням не розпорозувати матеріальні та людські ресурси у тих місцевостях, де існувало небагато кооперативів. Універсальні кооперативи заперечували шкідливе суперництво різних товариств. Прибутки одного відділу нерідко вкладалися в розвиток інших, що зумовлювало загальне покращення стану справ у господарсько-економічній діяльності членів кооперативів.

Однак процес створення місцевих кооперативів не відбувся в тому напрямі, якого прагнув ККОК. Універсальні кооперативні товариства майже не виникали. Для їх заснування потрібні були час і підготовані фахівці. А тому найшвидше з'являлися господарсько-споживчі кооперативні крамниці, які легко було організувати і в яких була найбільша потреба.

Українська кооперація поступово ставала масовішою та економічно активною, хоча керівні посади обіймали переважно на громадських засадах. Щодо

¹² Див.: *Филипович І.* Повоєнне налагодження праці РСУК // *Господарсько-кооперативний часопис.* – 1934. – Ч. 1–2. – 7 січня. – С. 58.

¹³ Див.: *Танчин І.* Юліан Павликовський // *Українські кооператори (Історичні нариси).* У 3 кн. / за ред. С. Гелея. – Львів, 1999. – Кн. 1. – С. 341–349.

¹⁴ *Stasiw T.* *Ukraiński ruch spółdzielczy w Polsce / Praca dyplomowa. Szkoła Główna Handlowa (SGH).* – Warszawa, 1935. – S. 59.

малих сільських кооперативів, то вони все ще обмежувалися дрібною торгівлею предметами першої потреби. Торгівлю тут провадили не завжди на достатньому фаховому рівні: не вистачало досвіду, елементарних знань. Нерідко це призводило до розорення окремих кооперативів. Тільки щира відданість справі, чесність ентузіастів кооперативного руху втримували певну рівновагу й активізували економічний розвиток.

Густа мережа місцевих кооперативів спиралася на демократичні засади. Рішення про їх створення приймали на установчих зборах, які схвалювали статут кооперативу, обирали правління, вирішували питання щодо внесків. Найвищим органом кооперативів були загальні збори, які обирали управу та спостережну раду. Загальні збори та правління кооперативу працювали з певною періодичністю. Статут регламентував розподіл обов'язків між членами кооперативу і при цьому рекомендував уникати зосередження їх у руках однієї особи. В середньому один господарсько-споживчий кооператив об'єднував 90 членів; близько 90 % його складу традиційно становили селяни¹⁵.

У 1921–1925 рр. кількість кооперативів усіх типів, підпорядкованих Крайовому ревізійному союзу, зросла з 579 до 1029, їхніми членами були 158057 осіб¹⁶. Було також організовано повітові осередки споживчої кооперації. До кінця 1922 р. вони виникли в Заболотіві, Станіславові, Стрию, Дрогобичі, Рудках, Сокалі, Жовкві. У 1923 р. повітові союзи кооперативів з'явилися в Копичинцях, Чорткові, Коломиї; у 1924 р. – в Городенці, Рогатині, Калуші, Борщеві, Підгайцях, Тернополі, Зборові, Острозі, Дубні, Ковелі¹⁷.

У наступні роки, після завершення післявоєнної економічної кризи, стабілізувалася валюта, з'явилася можливість ефективного господарювання, молода оновлена кооперація під керівництвом Крайового ревізійного союзу, який 1929 р. змінив свою назву на Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК), стала важливим чинником боротьби з лихварством, яке в умовах неолібералізму поширилося в Європі і, особливо, в Польщі.

Найвища влада в РСУК належала загальним зборам членів, які скликали раз на рік. Компетенцією загальних зборів було: вибори президента (такий титул носив керівник ради союзу) і ради, яка складалася з 7 осіб; затвердження плану діяльності ради і дирекції, затвердження бюджету, а також встановлення розміру членських внесків. Рада готувала найважливіші постанови дирекції та на її пропозицію приймала нових членів¹⁸. Після зміни статуту РСУК у 1936 р., впорядкованого до змін закону про кооперацію 1934 р., окрім вибраних загальними зборами членів ради, до неї ввійшов делегат Львівської рільничої палати та делегат товариства “Сільський господар”. Своєю чергою, голова ради РСУК входив, як делегат української кооперації, до Державної кооперативної ради у Варшаві¹⁹.

¹⁵ Див.: *Струк З.* Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.)... – С. 8.

¹⁶ Див.: *Драгомирецька Л.* Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.): автореф. дис. [...] канд. істор. наук. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 8.

¹⁷ Див.: *Бабенко С., Галюк В., Гелей С.* та ін. Історія кооперативного руху... – С. 299.

¹⁸ *Stasiw T.* *Український рух співдружчів в Польщі*... – С. 61.

¹⁹ *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху... – С. 336–337.

Постійним виконавчим органом ради РСУК, її сполучною ланкою з дирекцією, а також учасником у багатьох її справах була президія ради. До неї належали: голова ради, два його заступники, секретар і скарбник. До компетенції президії ради РСУК входило затвердження засад управління для дирекції, а також службових обов'язків для працівників союзу; затвердження пропозицій дирекції про прийняття нових постійних працівників РСУК, ухвала рішень про належність союзних кооперативів до відповідних центрів кооперації, визначення щорічної межі вступних внесків членів-кооперативів; прийняття до відома ревізійних звітів про діяльність кооперативних центрів; полагодження непорозумінь між кооперативами союзу та їх керівними органами. Деякі рішення в РСУК ухвалювали спільно президія і дирекція.

Для обговорення найважливіших актуальних проблем кооперативної організації, координації співпраці окремих видів кооперації, правового захисту, для вивчення думки кооперативних низів Ревізійний союз скликав кооперативні з'їзди. У 1921–1929 рр. відбулося шість таких з'їздів: перші три – із загальних організаційних питань, інші – у справі розбудови окремих видів кооперації²⁰.

Удосконалюючи роботу кооперації за допомогою висококваліфікованого апарату ревізорів, керівництво, водночас, відчуло наближення нової економічної кризи. Це зумовило у 1928 р. внутрішню реорганізацію РСУК. Зокрема, замість одного директора запроваджено тричленну дирекцію, яка провадила колегіальне керівництво кооперацією і несла колегіальну відповідальність. Створено спеціальні відділи: організаційний (керівник О. Луцький), адміністративний (керівник І. Филипович), правничий (керівник М. Корчинський) та ревізійний (М. Капуста).

Чітка співпраця РСУК з різними фаховими управліннями, а також з іншими кооперативними організаціями створювала умови для планової роботи різних секторів української кооперації. Основні напрями її розвитку схвалювали на різних зборах у формі резолюцій, а в найважливіших справах – на загальних зборах РСУК²¹.

Отже, у кінці 20-х рр. сформувався центр західноукраїнської кооперації – Ревізійний союз українських кооперативів, який був виразником і захисником інтересів українського населення в господарській, суспільно-політичній, культурно-освітній та національній сферах.

Як ми уже зазначали, у 20-х роках ХХ ст. українська споживча кооперація в Галичині мала власні два центри: “Народну торгівлю” як крайовий споживчий союз, та “Центросоюз”, який також об'єднував споживчі кооперативи. Обидва центри у 1923 р. взяли зобов'язання перед крайовим кооперативним з'їздом про широку співпрацю у сфері розвитку господарсько-споживчих кооперативів²². Головна відмінність між ними полягала в тому, що членами “Народної торгівлі” могли бути і фізичні, і юридичні особи, а “Центросоюзу” – тільки юридичні. Від 1925 р. на підставі умови між “Народною торгівлею” та “Центросоюзом”, останній не організував власних споживчих відділів, а замовлення своїх членів передавав “Народній торгівлі”. Ця умова діяла до 1930 р., після якого “Центросоюз” почав засновувати власні споживчі відділи²³.

²⁰ *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху... – С. 335.

²¹ *Сич М.* Українська кооперація в Галичині під час II світової війни... – С. 25.

²² *Stasiw T.* *Український рух spółdzielczy w Polsce...* – S. 123.

²³ *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху... – С. 124.

“Народна торгівля” до часу появи перших повітових та окружних союзів кооперативів організувала господарсько-споживчі кооперативи I ступеня та створювала для них гуртові бази, які в подальшому дали початок кооперативам II ступеня у структурі “Центросоюзу”²⁴.

Зазначимо, що “Народна торгівля” вийшла з війни надзвичайно ослабленою. Її втрати склали 750 688 злотих (1924). Інфляція та розрив торгівельних зв’язків із зарубіжними країнами погіршили ситуацію. У 1924–1925 рр. “Народна торгівля” могла виплатити своїм членам лише 10 % за внесками. Її власні фонди у 1925 р. склали 109 754 злотих, однак у перші післявоєнні роки спілка взяла активну участь в організації сільськогосподарських споживчих кооперативів. У 1928 р. таку роботу вели у восьми районах²⁵.

“Народна торгівля” була найбільшою споживчою кооперацією I ступеня, мала свої філії та склади по всій Західній Україні. У 1924–1925 рр. їх було 19, у 1930 – 24. “Народна торгівля” мала 96 власних будинків загальною вартістю 673 280 злотих. Товарообіг “Народної торгівлі” у 1924–1925 рр. був на суму 1197 злотих, у 1926 р. – 4268 злотих і в 1928 р. – 13341 злотих²⁶.

Члени спілки мали значні депозити (у 1927 р. вони склали близько 1 млн злотих), а отже, і значний вплив на її організаційний розвиток. Це, водночас, було й важливою перепоною для перебудови “Народної торгівлі” на союзну централь. Окрім основного споживчого відділу, що спеціалізувався на постачанні чужоземних товарів – чаю, кави, какао, різних приправ, мандаринів, апельсинів, родзинок, рису тощо, “Народна торгівля” мала також відділ насіння, наливний, відділ вин. Спілка нагромадила великий досвід у закупівлях чужоземних товарів, мала добрі зв’язки з гуртовими англійської й німецької споживчої кооперації, голландськими, французькими, італійськими і південноамериканськими фірмами, а також безпосередньо з виробниками.

Сплата мита на імпортовані товари становила від 50 до 100 % їхньої вартості, тому їх могли собі дозволити лише заможні верстви населення; для переважної частини міщан та членів споживчих кооперативів вони були недоступними.

“Народна торгівля” реалізувала гриби, овочі, мед. Вона активно підтримувала зв’язки з українським приватним виробництвом, зокрема продавала пасту фірми “Еlegant”, цукерки “Фортуни Нової”, мармелад “Продукції”, порошки для печива “Алое”, “Фімози”, “Декоро” та інших фірм²⁷.

“Народна торгівля” відіграла важливу роль у справі розвитку українського “третього стану”, провідною ідеєю діяльності якого було “створення індивідуального крамарства”. Вона поставила собі за мету навчити українську молодь купецькому промислу і таким способом зміцнити кадри українського купецтва. За словами В. Нагірного, зусиллями “Народної торгівлі” “покладено міцні основи до створення посередника між продавцем і покупцем”.

Споживча кооперація Галичини організувала та фінансувала спеціальні кооперативно-торгівельні заклади, що готували кадри торгівельних і промислових

²⁴ Stasiw T. *Український рух spółdzielczy w Polsce...* – S. 85.

²⁵ Гелей С. “Народна торгівля” – перше споживче товариство в Галичині // Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наук. праць. – Київ, 1996. – С. 48–49.

²⁶ Там само. – С. 49.

²⁷ Там само. – С. 50.

спеціалістів не тільки для кооперації, але й для приватних підприємств. Велика частина українських кооператорів, відпрацювавши деякий час у споживчій кооперації і набувши відповідного торговельного досвіду, відкривала приватні крамниці. Ці представники українського “третього стану” на своїх фірмових бланках до звання “купець” додавали – “колишній працівник “Народної торгівлі”. “Не сміємо забувати заслуг кооперації [...], не можна не виявляти вдячності за промощування дороги, за виховання [...] цілої армії купців”²⁸, – заявляли керівники українського купецтва.

Діяльність споживчої кооперації постійно удосконалювалася. Створювалися спеціальні організаційно-пропагандистські комітети, які склалися переважно з жінок. Інструктори і ревізори міських споживчих товариств брали участь у роботі інструкторських колегій при “Народній торгівлі”. Спеціальна колегія ревізорів міських споживчих товариств існувала при РСУК. Добре працювали такі кооперативи, як “Народний дім” у Бережанах, “Будучність” у Печеніжині, “Злука” в Тустановичах, “Надія” в Перемишлі, “Торговельна спілка” в Тернополі, “Народний дім” у Судовій Вишні, “Український робітничий союз” у Львові. Споживчий кооператив “Повітова торговельна спілка” в Яворові започаткував для своїх членів безкоштовне медичне обслуговування. Шість міських споживчих кооперативів мали свої продуктові відділи: три м’ясні, пекарню, молочарню, а також фабрику синьки і майстерню з виготовлення тари²⁹.

Дня 25 листопада 1926 р. Рада РСУК зобов’язала “Народну торгівлю” стати центральним органом міської споживчої кооперації та зосередити свою діяльність серед українського населення міст. Перший крок у напрямі усамостійнення міської споживчої кооперації зробили на першому крайовому з’їзді тих кооперативів 2 лютого 1931 р. На ньому ухвалили рішення про розбудову організаційно-інструкторського відділу “Народної торгівлі”, який мав провести першу класифікацію міських споживчих товариств³⁰.

Міські споживчі кооперативи становили лише кілька відсотків усіх товариств, об’єднаних у РСУК. Проте, це були найбагатші українські кооперативи, а їх персонал – високооплачуваним. Пояснювалося це тим, що споживча кооперація існувала найдовше в кооперативному русі, причому з власним капіталом (кожен склад “Народної торгівлі” мав власний будинок). Окрім цього, її торговельна пропозиція спрямовувалася і на неукраїнців, що автоматично збільшувало поле діяльності і, певною мірою, унезалежнювало від матеріального забезпечення тільки українського суспільства³¹.

Національно орієнтовані лідери кооперативного руху намагалися використати споживчу кооперацію для захисту національних інтересів українців і задоволення їхніх культурно-національних потреб. “Так само як купцям відібрала вона (кооперація – С. Г.) ринок, фабрикантам продукції, – писав К. Паньківський, – так

²⁸ Гелей С. “Народна торгівля” – перше споживче товариство в Галичині... – С. 51.

²⁹ Там само. – С. 53.

³⁰ Павликовський Ю. Міська споживча кооперація на шляху своїх змагань // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 6. – 5 лютого. – С. 126.

³¹ Stasiw T. Ukraiński ruch spółdzielczy w Polsce... – S. 128.

само зможе вона з приватних рук відібрати й освіту, школу, поміч і все те віддати в руки народу, щоб сам був господарем свого життя...”³².

В основі господарської та громадської діяльності українських кооперативів лежала національна кооперативна ідеологія, вироблена лідерами української кооперації на початку ХХ ст. Найповніше її засадничі ідеї відображені в роботі Сидора Кузика “Про кооперацію, її теорію та значінє для нас” (1910), написаній з нагоди Першого Просвітньо-економічного конгресу. “Кооперація, – зазначав автор, – се кожух не лише дуже теплий, але й якраз мов би на нас вшитий. Ніяка з соціальних ідей, що прийшли до нас із Західної Європи, не придасться так для наших відносин і не обіцяє так основне подвигнення нашого національного життя, як кооперація. Як в політичнім взгляді наша будучність лежить в повній демократизації, так в економічнім життю відродження наше можливе лише через кооперацію, що в своїй основі є також широко демократичним рухом”³³.

У 20–30-х рр. ці ж ідеї розвивали в Галичині Ю. Павликовський, О. Луцький, К. Коберський. Голова РСУК Ю. Павликовський у програмній доповіді з нагоди 30-річчя діяльності РСУК (1934) зауважив: “Оконечну мету українського національного кооперативного руху витягує ідея визволення людини. Український кооператизм змагає до освободження людини з оков духовної темноти й злиденного отупіння через освободження її з кліщів нужди. Український кооператизм виводить сірі народні маси безіменних з’їдачів сухого хліба у ряди повновартних і повноправних громадян. У дружній співпраці зі собою стають вони не тільки ковалями власної долі, а й будівничими долі народу. Український національний кооперативний рух є тому рухом громадсько-творчим, джерелом свідомого вирощування свідомої своїх завдань суспільності”³⁴.

Необхідність громадської діяльності кооперативів, спрямованої на захист і розвиток національної освіти й культури, виховання національно-свідомих членів суспільства випливала з ідеологічно-організаційних засад українського кооперативного руху і розцінювалася не лише як засіб піднесення культурно-освітнього рівня українського населення, але й як необхідна умова успішного розвитку самої кооперації.

Одним із основних напрямів культурно-освітньої діяльності українських кооперативів стало піднесення загальноосвітнього рівня учасників кооперативного руху та ширших верств суспільства. З метою підвищення грамотності населення, кооперативні організації фінансово підтримували роботу спеціальних секцій “Просвіти”, “Рідної школи”, “Союзу українок”, створювали гуртки з ліквідації неписьменності.

Товариство “Просвіта” відкрило у Львові приватну Торговельну школу, де викладали кооперативні дисципліни. Аби активізувати агітаційну роботу в массах, при кооперативах організовували постійно діючі самоосвітні гуртки, спеці-

³² *Паньківський К.* Кооперація, її ідея, задача і значення // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника: відділ рукописів. – Ф. 1 (Наукове товариство ім. Шевченка). – Од. зб. 507/11. – П. 1. – Арк. 10.

³³ *Кузик С.* Про кооперацію, її теорію і значінє для нас. З нагоди Першого просвітньо-економічного конгресу у Львові. – Львів, 1909. – С. 4.

³⁴ *Павликовський Ю.* Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху // Кооперативна республіка. – 1934. – С. 48–49.

альні “пропагандивні комітети”, до штату ПСК і ОСК залучали так званих “мандрівних пропагаторів”, завдання яких полягало у піднесенні кооперативної свідомості населення.

Оскільки за статутами кооперації не могли вести самостійну культурно-просвітню роботу, всі кооперації першого ступеня обов’язково ставали членами “Просвіти” та “Сільського господаря”. Культурно-просвітня діяльність кооперацій велася у багатьох напрямках – підвищення загальної грамотності населення, книговидання, заснування кооперативних книгарень і бібліотек, організація загальноосвітніх курсів у читальнях, матеріальна підтримка українського шкільництва тощо. Особливо активна роль у виданні книг і періодики належала “Сільському господарю”.

Розвитку бібліотечної справи сприяла пільгова політика кооперативних видавництв щодо реалізації літератури. Збагачувати фонди кооперативних бібліотек допомагали українські видавничі кооперації, а також книгарні, які працювали на кооперативних засадах. Солідним підґрунтям для підвищення кваліфікації кооператорів у Львові була бібліотека, яка налічувала близько 4000 книжок на кооперативну, соціально-економічну тематику, а також різноманітну періодику, в тому числі й закордонну³⁵.

Подекуди задля підвищення рівня національної свідомості українців кооперації йшли на заздалегідь прогнозовані матеріальні збитки. Вони провадили також меценатську діяльність.

Майже одночасно з відновленням кооперативної мережі кооперативне керівництво почало організовувати різні фахові курси для підготовки й перепідготовки не лише кооперативних, але й господарських фахівців. На загальнокооперативних курсах викладали теорію кооперації, основи бухгалтерії, вивчали кооперативне законодавство тощо. Спеціальні курси проводили для членів управ кооперативів або для членів спостережних рад, для фахівців окремих галузей виробництва. Здебільшого курси організовували тієї пори року, коли населення було менш зайняте сільськогосподарськими роботами, і тривали вони залежно від фінансових можливостей слухачів.

Основи кооперативної науки було впроваджено в програми деяких народних і загальноосвітніх приватних середніх шкіл. Кооперацію, як окремий предмет, вивчали в Хліборобському ліцеї в Черниці, в Українській ремісничій школі у Львові та деяких інших фахових школах.

Велику фахову допомогу галицька кооперація отримувала від Української господарської академії, що була заснована 1922 р. в Подебрадах (Чехо-Словаччина). У цій академії працювали видатні кооперативні діячі, теоретики кооперації Б. Мартос, М. Шаповал, С. Бородаєвський, К. Мацієвич, О. Мицюк та ін.

Галицька кооперація поповнювала свій кадровий потенціал також завдяки випускникам Віденської вищої школи світової торгівлі, польських торгівельних шкіл та Торговельної академії у Львові, яка 18 жовтня 1922 р. отримала статус Вищої школи закордонної торгівлі, а 1938 р. – Академії закордонної торгівлі³⁶.

³⁵ Див.: Бабенко С., Галюк В., Гелей С. та ін. Історія кооперативного руху... – С. 87.

³⁶ Див.: Гелей С. Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів, 2008. – С. 86–119.

Важливим чинником у розвитку кооперації Галичини стало видання кооперативної періодики. За ініціативою Ю. Павликовського було засновано “Господарсько-кооперативний часопис”. Його вихід підготувала комісія при “Сільському господарі” у складі Ю. Павликовського, О. Саєвича та І. Филиповича. Перше число місячника з’явилося 1 травня 1921 р. накладом 2 тис. примірників. Першим редактором часопису призначили Ю. Павликовського. Видавцем стало товариство “Сільський господар”. У грудні 1921 р. часопис перестав виходити. 1 вересня 1922 р. “Господарсько-кооперативний часопис” відновив свою роботу як двотижневик. У 1924 р. його наклад складав 4 тис. примірників. Редагував журнал А. Гаврилко, а допомагав йому В. Воробець, який одночасно вів відділ сільськогосподарської кооперації. Від 15 жовтня головним редактором журналу став З. Пеленський. Він змінив формат часопису на газетний, збільшив обсяг, до статей на господарсько-кооперативну тематику додавав статті загальноосвітнього змісту, ілюструючи їх малюнками. Членами редакційної колегії працювали М. Корчинський, В. Левицький та Л. Лепкий; ілюстрував часопис Е. Козак³⁷. Члени кооперативів на його сторінках могли знайти різноманітні поради та інструкції, правові та фахові консультації, звіти загальних зборів центральних кооперативних установ, відомості про передовий досвід кращих кооперативів, а також статті з кооперативної теорії, історії кооперативного руху в Україні та за її межами.

Від 1928 р. почав виходити журнал “Кооперативна республіка” накладом 850 примірників. Опубліковані в ньому статті містили інформацію про економічну діяльність кооперативів, з історії, теорії та практики кооперативного життя. Нерідко у журналі з’являлися нариси про видатних учених-кооператорів, кооператорів-практиків, дописи з актуальних питань економічної політики тощо. Провідними співробітниками журналу були Ю. Павликовський, О. Луцький, А. Жук, К. Левицький, І. Ольховий, І. Витанович, П. Панченко. Дописували в часопис видатні кооперативні діячі, вчені, такі як Ф. Щербина, Б. Мартос, О. Мицюк, В. Садовський, В. Січинський та ін. Головним редактором журналу “Кооперативна республіка” був відомий публіцист, автор праць “Господарське самоврядування”, “Економія підприємства”, “Підприємство як організм”, “Буквар кооперації” К. Коберський³⁸.

Важливим засобом культурно-освітньої діяльності і кооперативної пропаганди стали щорічні кооперативні свята, які формували в українців почуття гордості за власний народ, сприяли піднесенню національної свідомості. Їх урочисто проводили 30 вересня кожного року на свято св. Софії та її дочок Віри, Надії й Любові. “Починалися святкування, як звичайно, Богослужбою, – згадував І. Витанович, – потім ішла концертна частина, з промовою запрошеного гостя, видатнішого кооператора в окрузі; місцеві кооперативи показували на діаграмах висліди своєї праці, інформували про кооперативний рух своєї округи та про загальні устремління й досягнення української кооперації. З нагоди святкування влаштували виставки кооперативного виробництва. Програму мистецької частини заповнювала здебільшого молодь і, таким чином, приєднувалася до співучасті в

³⁷ Див.: Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів: Вид-во ЛКА, 2010. – С. 107–110.

³⁸ Там само. – С. 58–59.

русі, зацікавлювалась кооперацією. В програмі свят бували й спортивні змагання молоді, а на закінчення – громадська гостина для старших і забави для молоді³⁹.

Культурно-освітню діяльність українських кооперативів спрямовували на підвищення загальноосвітнього рівня українського населення та підготову кадрів для кооперативної й господарської роботи. Зміст і засоби праці в цьому напрямі визначалися необхідністю поширювати передові форми господарської самодіяльності, що мало сприяти покращенню прибутковості селянських господарств, а отже, – підвищити добробут і рівень життя українського населення.

Попри лояльне законодавство польської держави щодо українських кооперативів, на місцях їх створення нерідко наштовхувалося на опір польських чиновників. Українці змушені були доводити, що організовані ними кооперативні установи не займаються політикою і не плекають антипольських настроїв. Ситуація особливо загострилася на зламі 1920–1930-х рр. Польська поліція пильно стежила за перебігом зборів і нарад у кооперативах, здебільшого безпідставно застосовувала проти них адміністративні санкції, переслідувала активістів; органи влади перешкоджали реєстрації нових кооперативів. Масового погрому з боку націоналістичної польської молоді українські кооперативні установи зазнали у відповідь на урочисте святкування 10-річчя проголошення ЗУНР. Під час “пацифікації” 1930 р. під приводом того, що у приміщеннях кооперативів переховують зброю чи антиурядову літературу, поліція вривалася до них, проводила обшуки, навмисне знищувала товар. Через те чимало українських кооперативних установ мусили припинити свою діяльність, а деякі активісти усунулися від участі в кооперативному русі.

І все ж, попри репресивну політику польської влади, українська кооперація поступово зміцнювала свої позиції. Кількість кооперативів у системі РСУК у 1925–1930 рр. зросла з 1029 до 3146. Організаційні основи української кооперації, порівняно з польською, були значно міцнішими: упродовж 1925–1927 рр. кількість кооперативів – членів РСУК – зросла на 71 %, тоді як польські союзи майже не розширювали своєї мережі. На початок 30-х років ХХ ст. РСУК став найбільшим кооперативним союзом у Польщі. Йому підпорядковувалися 26,3 % від загальної кількості кооперативів, хоча українці склали лише 14–16 % населення Польщі. Водночас п’ять польських ревізійних союзів об’єднували лише 61 % кооперативів⁴⁰.

У кооперації Галичини концентрувалося національне виробництво, що давало засоби до існування сотням тисяч селян, скорочувало еміграцію, творило ринок для українських товарів, готувало кадри патріотично налаштованих фахівців. Кооперація рятувала дрібного виробника від потрібної експлуатації з боку великого капіталу у сфері виробництва, обміну та споживання і сприяла становленню усталених ринкових відносин; зводила міцний підмурівок під політичне визволення народу, забезпечуючи йому право суверенного порядкування на власній землі.

Отже, особливістю розвитку кооперації Галичини у 20-х рр. ХХ ст. є значення її не лише як господарського, але, насамперед, політико-державницького руху, який мав на меті принципово покращити якість життя, дбав про збереження національних традицій і зростання національної свідомості народу.

³⁹ *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху... – С. 471.

⁴⁰ *Драгомирецька Л.* Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.)... – С. 9.

Українська кооперація того часу реально і позитивно впливала на всі сфери національного життя, сприяла внутрішньому згуртуванню українського селянства, яке вмilo поєднувало природну працелюбність із прагненням та готовістю запроваджувати економічні новачії в господарську діяльність. Чітко налагоджена система кооперативного просвітництва забезпечила підготову патріотично налаштованих фахівців для кооперативної і господарської роботи, внаслідок чого змінилася структура українського суспільства – з'явилася чимала група кооперативних працівників різних рівнів, яка, всупереч польській владі, максимально докладала зусиль для розвитку українського національного життя.

Кооперація втягувала селян у товарно-грошові відносини, прилучала до новітніх технологій та передових європейських методів господарювання, налагоджувала зв'язки між національними інституціями, що забезпечувало результативність громадської діяльності українських кооперативних організацій. Своєю чергою, українська кооперація була джерелом матеріальної підтримки для національних громадсько-політичних і культурно-просвітницьких організацій.